

УДК 392.17:316.324

DOI: 10.15587/2313-8416.2016.87528

КУЛЬТУРНО-ЕСТЕТИЧНІ ДОМІНАНТИ ІНІЦІАЦІЇ В ПЕРУКАРСЬКОМУ МИСТЕЦТВІ (НА ПРИКЛАДІ ПЕРВІСНОЇ КУЛЬТУРИ)**О. П. Костюк****CULTURAL AND AESTHETIC DOMINANT OF THE INITIATION IN HAIRDRESSING (ON THE EXAMPLE OF PRIMITIVE CULTURE)****O. Kostyuk**

У статті на прикладі первісної культури відображені культурно-естетичні домінанти ініціації в перукарському мистецтві. Звернута увага на зачіску як на таку, що виконує не тільки суто утилітарні функції, а насамперед знакові, сакральні, які мають суб'єктивну відповідність і духовну наповненість. З таких позицій визначені перспективи подальших досліджень з точки зору культурно-естетичних домінант ініціації у виникненні українських козацьких зачісок

Ключові слова: культурно-естетичні домінанти, ініціація, перукарське мистецтво, зачіска, первісна культура, маска, волосся

The article on the example of primitive culture reflects cultural and aesthetic dominant of the initiation in hairdressing. It is paid attention to the hairstyle as the one that performs not only a purely utilitarian function, but primarily symbolic, sacred, which are subjective and spiritual fullness lines. From these positions the prospects for further research are determined in terms of cultural and aesthetic dominant of the initiation in the origin of Ukrainian Cossack hairstyles

Keywords: cultural and aesthetic dominant, initiation, hairdressing, hairstyle, primitive culture, mask, hair

1. Вступ

Зачіска, яка поряд з іншими елементами культури, такими як костюм, головний убір, аксесуари, прикраси і різноманітні доповнення, грим, маска, татування тощо, виконує не тільки суто утилітарні функції, а насамперед є формою адаптації людини до простору навколишнього середовища, зовнішнього світу. Найважливішою складовою такого процесу виступає внутрішній світ людини, обумовлений естетичними і культурними уявленнями про складну систему соціальних знаків і ритуальну сторону життя, де культурно-естетичні домінанти ініціації створюють суб'єктивну відповідність і духовну наповненість. Розглянемо на прикладі перукарського мистецтва первісної культури людину через співвіднесення її з соціальним і природним оточенням. Завдяки археологічним розкопкам й науковим дослідженням матеріально-культурної спадщини можна дізнатися про перші вияви перукарства, де світогляд людини знаходив втілення в ранніх видах релігійних уявлень: анімізм, тотемізм, фетишизм, магія.

2. Літературний огляд

Наразі проблеми вивчення ініціацій висвітлені в науковій літературі з різних галузей гуманітарних знань: ініціація у культурі та соціальній структурі (А. ван Геннеп, К. Леві-Строс), ініціації в героїчному міфі і міфі про «вічне повернення» (Дж. Кемпбел, М. Еліаде), як сакральне явище (Р. Генон, О. Дугін), проблеми ініціації українців (К. Черв'як, В. Давидюк, Л. Залізник, Ю. Писаренко, В. Балущок) та ін. В працях цих дослідників культурно-естетичні домінанти ініціації в перукарському мистецтві не розглядалося як окремий предмет, а було невід'ємною складовою загального стану та аналізувалося в контексті зміни образу в цілому. У пропонованому дослідженні проблема, що розглядається, найкраще висвітлена у працях сучасних науковців [1–3].

3. Мета та задачі дослідження

Мета дослідження – на прикладі первісної культури відобразити культурно-естетичні домінанти ініціації в перукарському мистецтві.

Для досягнення поставленої мети пропонується вирішити наступні задачі:

1. Розглянути людину первісної культури, духовне життя якої було включено в природні процеси і залежне від характеру їх протікання;

2. Звернути увагу на зачіску, як на таку, що виконує знакові, сакральні функції і має суб'єктивну відповідність і духовну наповненість;

3. Визначити перспективи подальших досліджень з точки зору культурно-естетичних домінантів ініціації у виникненні українських козацьких зачісок.

4. Аналіз культурно-естетичних домінантів ініціації в зачісці, взаємозв'язок з іншими елементами культури

У первісній культурі за О. Шпенглером, «внутрішнє» є проявом зовнішнього світу, «коли з первісно-душевного стану ... пробуджується і виділяється велика душа, якийсь образ з потворного, обмежене й минуле з безмежного та тривалого» [4]. Духовне життя людини первісної культури, в значній мірі, було включено в природні процеси і залежне від характеру їх протікання. Одне зі свідчень цього – явна активність образу звіра (який уособлює, більшою мірою, зовнішнє життя людини) і пасивність образу жінки (що виражає характер внутрішнього життя людини-роду). Звір постає мірою для оцінки людиною самої себе. Людина відчуває в звірі «своє», притягається до нього, хоче бути таким звіром, людське і звірине зливаються. Прикладом такого процесу постають антропоморфні фігури (наприклад: зображення чоловіка з головою ведмеда, людини з цапиною головою, фігур в звіриних масках, жіночих хвостатих фігурок та ін.). На деяких первісних зображеннях людини присутні символи, знаки і навіть писмена. Такі рисунки розмальовки тіла можна розглядати як перші прояви обрядової маски, які виникли на основі безпосередньо пов'язаних з магічними і анімістично-релігійними уявленнями первісної людини.

Величезну роль в первісному світогляді грав культ єдиної Богині-Матері як прояви Душі світу. Ведення спорідненості членами великого колективу від єдиної матері-прародительки свідчило про особливу роль сакралізованого материнського начала, що підтверджується численними знахідками верхнепалеолітичних Венер. Аналіз зовнішнього вигляду таких жіночих фігур дає змогу надати їм опису: безлика голова, тоненькі ручки складені на грудях, стиснуті дитячі ніжки, гіпертрофовані збільшені груди, сидниці, живіт. Така недвижність і пасивність надає скульптурі тяжіння своєї «нижньої» частини немов придаленість до землі, як «посудина» виношування життя, ніби «рідотвірна енергія» йде не «з», а «через» неї [1]. Але при таких потворних пропорціях фігури, що з усією очевидністю підкреслюють пріоритет функціональності над привабливістю (наприклад: Віллендорфська Венера (Австрія); Венера Леспюг (Рідо, Франція); Венера з Дольні-Вестонице (Брно), заслуговує на увагу особлива зачіска, що прикриває обличчя, яка на думку дослідників за реконструкцією може бути як у вигляді скрученого або сплетеного волосся, так і тканим або ручної в'язки капелюхом [2].

Сучасний культуролог Євген Казаков у цитованій праці, досліджуючи образи давнього мистецтва, розглядає кам'яних баб за строгим каноном (груди і стегна вписувалися в коло, вся фігура - в ромб) і, тим самим, вважає образ первісної жінки першою «організмичною іконою» людського душевного буття. Він описує обличчя, що «розчинилося» в організмі і проявилось значно раніше, ніж проступило на голові. На його думку «обличчя» організму було першим досить зовнішнім виразом організмичного душевного буття (бо свідчить про його не розгортаність у всій складності і повноті): «Організм – важливіше, «більше» обличчя, має своє «обличчя», що виражає його буття в більш істотному ступені і адекватному вигляді. Тому «обличчя» плоти промальовано з усією ретельністю і доскональністю: шишкоподібна голова – «зачіска», груди – «очі», живіт – «ніс», лоно – «рот», стегна – «підборіддя». Звертає на себе увагу означена шишкоподібна зачіска, що у деяких інших дослідженнях інтерпретується як «вулик» або «равлик» і може розглядатися як символічна закритість цих вмістилищ, що виражає внутрішній характер життєвої сили. Розкриваючи смислову сутність таких символів можна надати узагальнені висновки: при зовнішній закритості і пасивності активізується позитивність і активність, плодючість і родючість, відродження і воскресіння внутрішньої енергії життя [5].

Такі дослідження мають місце при вивченні культури та побуту племен, які ще зовсім недавно перебували в первісному стані. Так, досліджуючи матеріальну і духовну сфери буття американських індіанців, звернемося до деяких племен і наведемо приклади культурно-естетичних домінантів. Видатний вчений Клод Леві-Строс на прикладі описаних індіанських масок наводить єдність їх властивостей, що відносяться до різних сторін культури: як матеріального об'єкта, їх функції і зв'язки в семантиці міфів, їх соціальні та релігійні характеристики. Як показав дослідник, маску необхідно співвідносити в єдності її трьох планів, що існує в конкретній етнічній спільності, з масками інших спільнот, на чому вивів логіку трансформацій в міжкультурних контактах: при збереженні пластики – інвертується загальна семантична функція і, навпаки, якщо семантична функція залишається незмінною, то пластична форма маски інвертується. «Структурно-семіотичний підхід передбачає не просте співвіднесення з метою ілюстрації характеристик цих культурних планів, а відшукування єдиної внутрішньої організації, алгоритму трансформації цих характеристик» [6]. З таких позицій, подібно масці розглянемо індіанську зачіску у такому ініціаторному процесі і наведемо характеристики її наповнення.

В індіанській традиції відмінною особливістю зовнішнього вигляду була зачіска з чорного прямого та довгого волосся, яке в залежності від регіональних особливостей могло укладатися або доповнюватися різноваріантно. Саме довге волосся індіанці пов'язували з можливістю більш тісного зв'язку з навколишнім середовищем, що забезпечує їм широку інформаційну магистраль із зовнішнім світом. Підтвердження цього факту з'явилися в науковій літературі. За аналогію з тілом ссавців, що еволюціонувало мільйони років, людські нави

чки виживання «сканують» навколишній простір на предмет потенційних загроз у чому беруть участь чи не всі клітини тіла. Волосся, як придаток шкіри – це продовження загальної нервової системи, еволюційно зроблено «щупальцями» або «антенами», які отримують безліч інформації з навколишнього простору і в разі необхідності транлюють її в стовбур головного мозку. Цікаве тестування новобранців з числа американських індіанців з видатними, майже надприродними здібностями було проведено ліцензованим психологом центру VA Medical під час війни у В'єтнамі. «Коли вони (призовники – К.О.) отримали необхідні військові зачіски (коротку стрижку – К.О.), вони більше не могли «почути» ворога, вони більше не могли отримати доступ до «шостого чуття», їх «інтуїції» більше не були надійними, вони не могли «читати» тонкі ознаки, а також отримати доступ до екстрасенсорної інформації» [3]. Підтвердження цього факту було пов'язано з ефектом Кірліана, що спостерігається на біологічних об'єктах і характеризується переходами з нижчих енергетичних рівнів на вищі, і навпаки [7]. Справа в тому, що довші волосся, яке теж випромінює і передає енергію як в, так і з навколишнього середовища, забезпечує значно більшу інформаційну магістраль, що пов'язана з мозком. Таким чином, за результатами своєї експертизи вчені дослідного центру рекомендували, щоб всі Indian trackers (специфічна назва індіанських військових) були звільнені від коротких стрижок і мали довге волосся.

З точки зору культурно-естетичних домінантів такі зачіски наповнювалися відповідними аксесуарами, що закріплювали за собою різні сакральні, соціальні, естетичні та інші функції. Так, популярні прикраси до зачіски як вінок із пір'я, що розходилися, наче промені, і роги північноамериканського дикого бика могли бути пов'язані з ритуальним Танцем Сонця, що сам по себе був синкретичним – тут відбувалося змішання двох культів: сонця та бізона. Відомий фахівець з етнографії індіанців Північної Америки Ю. П. Аверкієва пише, що «Яскравий приклад цього дають Тетони, за уявленням яких бізони – це «люди сонця», господар бізонів – це і друг сонця і щось спільне з сонцем» [8]. Для проведення ритуалу в центрі стійбища зводилося кругле легке спорудження з тонких жердин, що з'єднувалися в верхній частині ремнями зі шкіри бізона і гілками. У центрі цієї споруди встановлювалося «дерево сонця», або «дерево життя», на вершині якого зміцнювався пучок гілок, що символізував гніздо Грім-птиці. Вершина цього стовпа була роздвоєна, що символізувало «подвійність людського буття» [9]. Для більшості племен Танець Сонця служив приводом для обміну подарунками, для прояву щедрості багатих людей до бідняків. Також такий «сонячний» головний убір було пов'язано з військовою справою. Чоловічі союзи, що об'єднували індіанських воїнів, мали певні ієрархії в групі, а завдяки розвиненим ініціаційним обрядам такі прояви відображувалися у зовнішньому вигляді. Кожне орлине перо означало досконалий подвиг, але побратими по військовій справі, що виготовляли головний убір, додавали власні подвиги. Таким чином, головний убір символізував об'єднану доблесть носія і його товаришів по військовій справі.

Інша індіанська зачіска, що заслуговує на нашу увагу, являла собою так назване «скальпове пасмо», відмінною особливістю якого залишається характерна довжина, воно мало різноваріантність оформлення і вигляд «ірокезу», «оселедця» або «коси». В дослідженнях провідного фахівця з історії та культури американських індіанців Ю. Стукаліна наводяться факти використання таких зачісок і їх наповнень. Так, описуючи головний убір з портрету вождя Матотопа худ. К. Бодмер, худ. Дж. Кетліна автор іменує його лінійним, він являє собою пір'я, що закріплювалися вертикальним гребнем від лоба і далі назад вниз за спину. З таких позицій у перспективі можна досліджувати культурно-естетичні домінанти ініціації у виникненні українських козацьких зачісок.

Але перлиною американських індіанців завжди була й залишається культура племен майя. Згадаємо, що особливістю майянської культури було тісне переплітання галузі «позитивних знань» з містичними вченнями про богів, знамення та передрікання. Такі тлумачення містили закодовані послання з піктограм і ієрогліфів, які вдалося дешифрувати Ю. В. Кнорозову в 1950-х рр. [10]. Завдяки такому читанню стало можливим приступити до відтворення більш достовірної подієвої картини історії майя, а також достовірно реконструювати систему духовних уявлень на прикладі зачіски, костюму та елементів матеріальної культури.

У так званій Формулі відродження, що зображувалася на керамічних посудинах, йдеться мова про традиційне ритуальне посвячення (посудина з Небаха. Гватемала. Правитель з підлеглими). Крім означених характеристик названих осіб: поза та жести, наявність відповідних атрибутів і одяжі, особлива увага надана зачіскам, головним уборам та їх наповненню. Так, правителя означено великою гротескною червоною маскою (бога дощу), у воєначальника на голові понад пов'язки пишний убір з червоного пір'я, подібним чином виділено співправителів. Значення морфем, що супроводжують цю палацову сцену, містять пояснення ініціаційного характеру: «очищати», «небесний», «високий» та ін. Інша сцена ритуалу (посудина з Південного Кампече) належить до групи написів і зображень, що стосуються загробного світу, в який потрапляє померлий. У дієвому ритуалі звертає на себе увагу наявність жінки, що безпосередньо бере участь у цьому процесі, а можливо і керує їм. Її зачіска, в залежності від етапу ініціації не просто змінюється, а співвідноситься з чоловічою. Так, на початку ритуалу, як у чоловіка так і у жінки, складний головний убір. У сцені ініціації, коли вже одержимий жрець має зачіску схожу на волосся, що стоять дубки, помічниця теж має спрощену зачіску. У продовженні цього процесу така сама жінка знаходиться і позаду жреця, тримаючи у руках його головну сітку, можливо для подальшого завершення ініціаційного обряду, супроводжуваний напис: «Жінка, рівна жрецю» [11].

5. Результати дослідження

Духовне життя людини первісної культури було включено в природні процеси і залежне від характеру їх протікання. Активність образу звіра, пасивність образу жінки уособлювали як зовнішнє так і виражало характер внутрішнього життя. Саме внут-

рішній світ людини, обумовлений естетичними і культурними уявленнями про складну систему соціальних знаків і ритуальну сторону життя, свідчив про культурно-естетичні доміанти ініціації, як показано у дослідженні на прикладі перукарського мистецтва.

6. Висновки

Отже, на прикладі первісної культури відображені культурно-естетичні доміанти ініціації в перукарському мистецтві, звертають увагу на зачіску як на таку, що виконує не тільки суто утилітарні функції, а насамперед знакові, сакральні, які мають суб'єктивну відповідність і духовну наповненість. Розглянута індіанська зачіска, що являла собою так назване «скальпове пасмо», відмінною особливістю якого залишається характерна довжина, різноваріантність оформлення і вигляд «ірокезу», «оселедця» або «коси», надає можливості для подальшого перспективного дослідження культурно-естетичних доміантів ініціації у виникненні українських козацьких зачісок.

Література

1. Казаков, Е. Ф. Душа первобытного человека [Текст] / Е. Ф. Казаков // Вестник КемГУ. – 2013. – № 4 (56). – С. 198–201.
2. Window into the Palaeolithic Europe 30,000 years ago: results of the multidisciplinary approach by Vít Lang with pictorial reconstructions by Libor Balák [Electronic resource]. – Antropark. – 2008. – Available at: <http://www.anthropark.wz.cz/agallery.htm>
3. The Truth About Hair and Why Indians Would Keep Their Hair Long [Electronic resource]. – Science of the Spirit. – 2011. – Available at: <https://www.sott.net/article/234783-The-Truth-About-Hair-and-Why-Indians-Would-Keep-Their-Hair-Long/>
4. Шпенглер, О. Закат Европы. Т. 1 [Текст] / О. Шпенглер // Образ и действительность. – Новосибирск: Наука, 1993. – 592 с.
5. Тресиддер, Дж. Словарь символов [Текст] / Дж. Тресиддер. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 448 с.
6. Леви-Строс, К. Путь масок [Текст] / К. Леви-Строс. – М.: Республика, 2000. – 399 с.
7. Ignatov, I. Method for Color Coronal (Kirlian) Spectral Analysis [Text] / I. Ignatov, O. Mosin // Biomedical

Radio electronics, Biomedical Technologies and Radio electronics. – 2013. – Issue 1. – P. 38–47.

8. Аверкиева, Ю. П. Индейское кочевое общество XVIII–XIX вв. [Текст] / Ю. П. Аверкиева. – М.: Наука, 1970. – С. 150.
9. Овузу, Х. Символы индейцев Северной Америки [Текст] / Х. Овузу. – СПб.: Диля, 2006. – 320 с.
10. Кнорозов, Ю. В. Письменность индейцев майя [Текст] / Ю. В. Кнорозов; ред. Д. А. Ольдерогге. – Москва–Ленинград: Изд-во АН СССР, 1963. – 663 с.
11. Кнорозов, Ю. В. Надписи майя на керамических сосудах [Текст] / Ю. В. Кнорозов, Г. Г. Ершова // Древние системы письма: Этническая семиотика. – М.: Наука, 1986. – С. 114–151.

References

1. Kazakov, E. F. (2013). Dusha pervobytnogo cheloveka. Vestnik KemGU, 4 (56), 198–201.
2. Window into the Palaeolithic Europe 30,000 years ago: results of the multidisciplinary approach by Vít Lang with pictorial reconstructions by Libor Balák (2008). Antropark. Available at: <http://www.anthropark.wz.cz/agallery.htm>
3. The Truth About Hair and Why Indians Would Keep Their Hair Long (2011). Science of the Spirit. Available at: <https://www.sott.net/article/234783-The-Truth-About-Hair-and-Why-Indians-Would-Keep-Their-Hair-Long/>
4. Shpengler, O. (1993). Zakat Evropy. Vol. 1. Obraz i dejstvitel'nost'. Novosibirsk: Nauka, 592.
5. Tresidder, Dzh. (1999). Slovar' simvolov. Moscow: FAIR-PRESS, 448.
6. Levi-Stros, K. (2000). Put' masok. Moscow: Respublika, 399.
7. Ignatov, I., Mosin, O. (2013). Method for Color Coronal (Kirlian) Spectral Analysis. Biomedical Radio electronics, Biomedical Technologies and Radio electronics, 1, 38–47.
8. Averkjeva, Ju. P. (1970). Indejskoe kochevoe obshhestvo XVIII–XIX vv. Moscow: Nauka, 150.
9. Ovuz, H. (2006). Simvoly indejcev Severnoj Ameriki. Sankt-Peterburg: Dilja, 320.
10. Knorozov, Ju. V.; Ol'derogge, D. A. (Ed.) (1963). Pis'mennost' indejcev majja. Moscow–Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 663.
11. Knorozov, Ju. V., Ershova, G. G. (1986). Nadpisi majja na keramicheskikh sosudah. Drevnie sistemy pis'ma: Jethicheskaja semiotika. Moscow: Nauka, 114–151.

*Рекомендовано до публікації д-р філос. наук Федь І. А.
Дата надходження рукопису 08.11.2016*

Костюк Ольга Петрівна, аспірант, кафедра кіно-, телемистецтва, Інститут культури і мистецтв, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, пл. Гоголя, 1, м. Старобільськ, Україна, 92703
E-mail: olgakostuck@gmail.com

Olga Kostyuk, Postgraduate student, Department of cinema, TV personalities, Institute of Culture and Arts, Luhansk Taras Shevchenko National University, Gogol sq., 1, Starobilsk, Ukraine, 92703
E-mail: olgakostuck@gmail.com